

Dimitrije Birač*

JEL klasifikacija: B1, B2, B3, N1
Pregledni rad
<https://doi.org/10.32910/ep.72.5.4>

SOVJETSKA INDUSTRIJALIZACIJSKA DEBATA: SUKOB PREOBRAŽENSKI – BUHARIN

U radu se analizira sovjetska debata o industrijalizaciji, posebno sukob dvojice njenih protagonista – Preobraženskog i Buharina. Period sovjetske debate, 1922/23-1927/28, bio je najdinamičniji i najkreativniji period sovjetske ekonomske misli, ali i pun proturječja. Njegov kraj bio je presudni moment jačanja procesa iz kojih će se kasnije razviti staljinizam. Utoliko je značajnija borba političkih i ekonomskih ideja između teorijsko-ideoloških struja boljševičke partije, personificiranih u likovima dvojice glavnih partijskih ekonomista. Osnovna je teza rada da je pobjeda Buharinovih ekonomskih pogleda u konačnici vodila ukidanju nove ekonomske politike i nasilnoj kolektivizaciji, odnosno rupturi radničko-seljačkog saveza, iako to nije bila Buharinova namjera niti cilj njegove politike. Usporedno s time, poraz Preobraženskog označio je pobjedu teorije socijalizma u jednoj zemlji. U tom smislu, ove činjenice pružaju ponešto drugačije pojašnjenje historijske uloge Buharina i Preobraženskog od onih koje im se često pripisuju.

Ključne riječi: *industrijalizacija, radničko-seljački savez, Preobraženski, Buharin, škare cijena, prijelazno razdoblje*

---

* Dimitrije Birač, doktorski student, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti (e-mail: dimitrije.birac@gmail.com). Rad je primljen u uredništvo 25.03.2019. godine, a prihvaćen je za objavu 15.05.2020. godine.

1. UVOD

Iz rane ekonomske povijesti i povijesti ekonomske misli bivšeg SSSR-a neke se konstatacije sve manje dovode u pitanje. Možemo čak reći da se i podrazumijevaju. Na primjer, da je nasilna kolektivizacija bila logična posljedica tadašnjeg razvoja; da je sovjetska ekonomska misao od samih početaka zagovarala plansku ekonomiju u cjelini, kao i da je podržavala mogućnost izgradnje socijalizma u jednoj zemlji usporedno s dominacijom teške industrije te da su Buharinovi pogledi bili prava alternativa kasnijem ekonomskom razvoju.

Zapravo, sovjetski period u kojem su nastajali temelji kasnijeg režima, kakav god na kraju postao, danas se u dobroj mjeri uzima monolitno. Čak i opća nezainteresiranost od strane naše političko-ekonomske misli govori nešto o tome. Ukazuje na to da se spomenuti period doživljava kao nezanimljivi period, koji nema ništa novo za ponuditi, nikakva bitna iskustva ili pouke, koji je isključivo stvar prošlosti.

Ovaj članak pokušat će osporiti neke od navedenih tvrdnji. S obzirom na ograničenost prostora, s jedne strane ali i opsega te kompleksnosti teme, s druge strane, analizirat ćemo središnju točku tog sovjetskog formativnog razdoblja – debatu o industrijalizaciji. Detektiranjem industrijalizacijske debate kao središnje točke želimo pokazati dinamičnost, kreativnost i bogatstvo misli sovjetskog ranog perioda.

Daljnijim sužavanjem predmeta istraživanja, dolazimo do glavnog obilježja sovjetske debate – političko-ekonomske rasprave dvojice najpoznatijih boljševičkih ekonomista, Jevgenija Preobraženskog i Nikolaja Buharina. Pregledom njihovih ekonomskih stavova pokušat ćemo osporiti uvriježeno mišljenje da je Buharinova ekonomska politika bila alternativa staljinizmu (koji se ovdje shvaća kao proces ukidanja nove ekonomske politike i početka kolektivizacije) te da je Buharin bio najkreativniji sovjetski ekonomist. Ukazat ćemo na to da su ekonomski pogledi Preobraženskog od velike historijske važnosti za rani sovjetski period. Pritom nećemo polemizirati s dosadašnjim domaćim analizama našeg predmeta istraživanja, za što bi ipak bio potreban novi članak.

2. PREGLED LITERATURE

Posljednjih desetljeća polit-ekonomska misao na ovim prostorima nije istraživala rani sovjetski period iz očiglednih razloga dominacije škole ekonomske misli neoklasične sinteze i raskidanja svih veza sa socijalističkim idejnim nasljeđem. Mogu se izdvojiti tek tri rada, redom iz Srbije, Hrvatske i Slovenije koji

obrađuju period sovjetske industrijalizacijske debate (Brdar, 2000; Družić 2010; Mandel i Trocki, 2016). Što se tiče jugoslavenske ekonomske misli, analiza ranog perioda sovjetske ekonomije dobiva novi smjer s drugim izdanjem djela Predraga Vranickog, u koje je uvrstio novo poglavlje o Preobraženskom (Vranicki, 1971).¹ Na njega se donekle nadovezuje Zvonimir Baletić koji taj period promatra gotovo tradicionalno – ne samo kroz lik i djelo Lenjina, nego polazi od pretpostavke da boljševička ljevica (dakle i Preobraženski) jednostrano zagovara industrijalizaciju (Baletić, 1970). Nešto kasnije, sovjetsku debatu analizira i Đorđe Pribičević u dvotomnoj disertaciji, makar i on to čini tradicionalno, dakle ne ulazi u svu kompleksnost problematike socijalističke preobrazbe niti pogleda samih protagonista debate (Pribičević, 1978). Ubrzo nakon toga Vladimir Gligorov i Branko Vasiljević objavljuju studiju o pogledima Buharina i Preobraženskog u ranom sovjetskom ekonomskom periodu (Gligorov i Vasiljević, 1979), a Stojan Jankov članak koji je prigodno naslovljen *Velika ekonomska debata dvadesetih godina u SSSR-u* (Jankov, 1981). Radovi ovih autora značajni su zbog analitičkog pristupa i informacija koje su u ranijim analizama bile odsutne, a karakterizira ih, s određenim izuzetkom Vranickog, vraćanje Lenjinu kao važnoj, ako ne i glavnoj ličnosti NEP-a te naklonjenost prema Buharinu i njegovim ekonomskim pogledima, s implicitnom, a negdje i eksplicitnom tezom da je bio alternativa Staljinu. Drugim riječima, ovi radovi su uvod u rehabilitaciju Buharina u našoj ekonomskoj misli.

Krajem 1980-ih analize ranog sovjetskog perioda kvalitetnije su uvelike zbog dostupnosti sovjetskih dokumenata. U njima se ne pripisuju sve glavne ekonomske ideje Lenjinu, one ne prave od Buharina ekonomsku i političku alternativu, niti od Preobraženskog idejnog uzora staljinizma. Raskidajući s jednostranim promatranjem industrijalizacijske debate i ranog sovjetskog perioda, ove analize čitatelju pružaju uvid u, najvećim dijelom, dosad nepoznate situacije. U tom smislu presudni su radovi Ante Lešaje. Lešaja analizira probleme industrijalizacije i planiranja iz perspektive prijelaznog perioda (Lešaja, 1986). U drugom članku daje pregled shvaćanja samog prijelaznog perioda, njegovog sadržaja te uvjeta i pretpostavki socijalističkog preobražaja društva. Autor ne izjednačava prijelazno razdoblje i socijalizam ili komunizam, nego razrađuje prijelaznu problematiku aktualnu u raspravama 1920-ih (Lešaja, 1987). Nastavljajući se na ove nalaze, Lešaja daje prikaz i Lenjinovih stavova u kontekstu socijalističke preobrazbe. Poentira konstatacijom da ni Lenjin nije „poistovjetio prijelazni period sa socijalizmom“, iz čega slijedi da prijelazni period nema neki apstraktni i shematski zakon razvoja, nego da i unutar tog prijelaznog perioda postoji niz manjih prijelaznih perioda koji ukazuju na borbu za „razvoj materijalnih pretpostavki socijalizma“, a ne za razvoj samog socijalizma (Lešaja, 1989: 1758, 1759). Bitna je to činjenica jer je

¹ Prije njega je taj period ne previše uspješno obradio i Šime Đodan (Đodan, 1969, 1991).

čitava industrijalizacijska debata temeljena upravo na koncipiranju i realiziranju tih materijalnih pretpostavki. Osim opširnih prijevoda i vjernih interpretacija ranosovjetskih ekonomista koji su do tada uglavnom zaboravljeni, značaj Lešajinih istraživanja u njegovom je pristupu sistematizacije i nekonvencionalnosti, što je svakako pridonijelo daljnjoj demistifikaciji sovjetske debate. Ipak, on gotovo da i ne ulazi u samu debatu Buharin-Preobraženski.

S druge strane, od mlađe generacije ekonomista ističe se Ivo Družić (Družić, 1988a; 1988b; 1989a; 1989b i 2010) čija je analiza tzv. ranog socijalizma vrlo kvalitetna. Značaj njegovih radova je u tome što dosad u hrvatskoj ekonomskoj misli jedini obrađuju samu industrijalizacijsku debatu na tako sistematiziran i detaljan način, s posebnim osvrtom na sukob Preobraženski-Buharin. U radovima prevladava stav da je vrijeme debate bilo najplodnije vrijeme ekonomske misli s mnogim kreativnim i jedinstvenim idejama (od kojih su neke utjecale i na ekonomsku misao Zapada (v. Družić, 1989: 1842)), da bi razvojem staljinizma te ideje i njihovi nositelji bili likvidirani. Kad su posrijedi Buharin i Preobraženski, Družić ne zauzima stranu, nego konstatira da su obojica imali svoje dobre i loše strane (v. pogovor *Nova ekonomika*, 1983). Ipak, Družić je razjasnio neke stare zablude koje je jugoslavenska polit-ekonomska misao imala prema Lijevoj opoziciji i Preobraženskom, počevši od koncepta prvobitne socijalističke akumulacije pa do odnosa prema planu i NEP-u. Može se reći da je ovime uradio presudne korake prema rehabilitaciji Preobraženskog u našoj ekonomskoj misli. Konačno, u tom kontekstu su nezaobilazni radovi slovenskog sociologa Marjana Britovška (Britovšek, 1976, 1989, 1994, 1996).

3. POZADINA DEBATE

Novu ekonomsku politiku (NEP) ne bi trebalo izjednačavati s prijelaznim periodom, kao što ni prijelazni period ne bi trebalo izjednačavati sa socijalizmom. Tako Lenjin krajem 1918. piše da „upravo *prijelaz od kapitalizma k socijalizmu* daje pravo i osnovu da se nazivamo Socijalističkom Republikom Sovjeta... izraz ‘Socijalistička Sovjetska Republika’ znači odlučnost sovjetske vlasti da ostvari *prijelaz k socijalizmu, a nipošto priznanje novog ekonomskog poretka socijalističkim*“ (Lenjin, 1918, kurzivi D. B.). Trocki je sredinom 1920-ih pisao da ovo „što mi imamo sada – nije socijalizam nasuprot kapitalizmu, već težak proces prijelaza od jednog ka drugom, i to prvi, najmučniji koraci tog prijelaza“ (Trocki, 1971: 448).

Od hrvatskih autora u jugoslavenskom razdoblju koji su se bavili sovjetskim postrevolucionarnim godinama, posebno NEP-om, neki su inklinirali spomenu-

tom gledištu. Osim Lešaje, i Družić je ustvrdio da „sve što je u svjetskom razvoju nakon Oktobarske revolucije poznato pod pojmom socijalizma (socijalizam kao niža faza komunizma), u stvari je kapitalizmu alternativni put u tako definiran socijalizam, ali ne i sam socijalizam“ (Družić, 1988: 195). Za njega „...tako definirano produženo prijelazno razdoblje, ostavlja obe alternative otvorenima i naprijed (socijalizam) i nazad (kapitalizam)...“ (ibid.: 196). I Medić tvrdi slično, da se „socijalizmom proglašava ono što, s obzirom na stanje proizvodnih odnosa, socijalizam nije niti još može biti“ (Medić, 1989: 169). Na drugom mjestu dodaje da se „dovršavanje historijskih *zadataka buržoaske revolucije* u ekonomiji (industrijalizacija, koncentracija i centralizacija kapitala i slično) ne može smatrati konačnom pobjedom socijalizma, već početkom izgradnje socijalizma na ekonomskoj bazi koja socijalizam čini mogućim“ (ibid.: 311, kurziv D.B.).

Dakle, NEP je označavao jednu vrstu prilagodbe na tadašnje ekonomske i političke okolnosti, domaće i međunarodne (Britovšek 1989, 1996). Prilagodba se svela na „skup kapitalističkih i socijalističkih načela i kombiniranih tržišno-plan-skih mjera kojim socijalistička država na tlu robne proizvodnje i tržišta organizira državno-socijalistički i do određenih razmjera potiče i regulira privatno-kapitalistički i državno-kapitalistički razvoj. Neposredni cilj NEP-a bio je 1) obnoviti klasno-politički savez radnika i seljaka i sačuvati socijalistički karakter državne vlasti. Dugoročni ekonomski i politički ciljevi bili su sljedeći: 2) obnoviti i stabilizirati razorenu privredu, 3) izgraditi ekonomsku osnovu socijalizma i 4) postepeno transformirati kapitalističke u socijalističke oblike proizvodnje (ovo samo uz širenje revolucije na Zapad, D.B.)“ (Medić, 1989: 284).

U tom kontekstu je, kako navodi Trocki, stvaranje ekonomskog saveza između grada i sela proglašeno za istinski temelj socijalističke izgradnje i to je bio osnovni zadatak NEP-a. Što se tiče teorijske formule tog saveza, „ona je bila vrlo jednostavna: nacionalizirana industrija mora opskrbljivati seljaštvo s njemu neophodnim proizvodima, u takvim količinama, takve kvalitete i pri takvim cijenama, koje bi eliminirale ili smanjile na minimum, u uzajamnim odnosima između države i osnovne mase seljaštva, faktor izvanekonomske prisile, to jest administrativno posezanje za seljačkom radnom snagom“ (Trotsky, 2013).

Prema tome, svaka socijalistička zemlja ima svoj prijelazni period *od kapitalizma prema socijalizmu*. U konkretnom sovjetskom slučaju taj prijelazni period je u jednom nenamjeravano kratkom razdoblju poprimio historijski oblik nove ekonomske politike. U tom razdoblju kao možda i najlucidnije ekonomske ličnosti istaknula su se dvojica boljševika, Jevgenij Aleksejevič Preobraženski (1886-1937) i Nikolaj Ivanovič Buharin (1888-1938).

Iz njihovih biografija vidi se da je po moći i političkom utjecaju Buharin bio iznad Preobraženskog (Day, Gorinov, 2014, Britovšek, 1989, Vranicki, 1971). Može

se reći da je imao daleko više utjecaja na oblikovanje partijske, onda i državne politike nego njegov ekonomski kolega. Buharin će ostati upamćen po svojoj političkoj nedosljednosti budući da je u svojoj političkoj i partijskoj karijeri napravio veliki zaokret s radikalno lijevog krila partije na njeno radikalno desno krilo, što opisuje i Dmitri Volkogonov (Volkogonov, 1994).

Lenjinova smrt početkom 1924. nanijela je udarac političkim snagama koje su se borile protiv birokratizacije sovjetskog društva, zaoštrila borbu između političkih nasljednika te izvela na čistac teorijsko, a zapravo praktično-političko pitanje izgradnje socijalizma u jednoj zemlji. Kako je ekonomska debata napredovala, a politički sukob bivao sve oštrijim, Buharin je sve više opravdavao teoriju socijalizma u jednoj zemlji. Tako je, prema Edwardu Carru, „postao glavni teorijski apologeta ‘socijalizma u jednoj zemlji’“ (Carr u Bukharin, Preobrazhensky, 1969: 50).

3. INDUSTRIJALIZACIJSKA DEBATA

Netko je dobro uočio da je „pojam ‘debata’, dok obično znači rat riječi, ovdje pogrešan naziv, jer je na kocki bilo više nego prepirka teorijskih ideja; zapravo su unutarpartijske borbe 1922.-1928. bile okupirane s uspostavom i zadržavanjem političke i izvršne baze za implementaciju ekonomskih ideja i politika koje su se razvijale tijekom debate“ (Smith, 1979: 446).

Sušтина industrijalizacijske debate bila je izražena u odnosu industrije i poljoprivrede. Pitanje je bilo gdje naći resurse za akumulaciju tijekom prijelaznog perioda i kako se moraju razvijati proizvodni odnosi da bi se socijalizam uspostavio na samoodržavajućoj bazi, odnosno putem proširene reprodukcije? (Millar, 1978: 392). Zbog specifičnosti ruskog razvoja presudni historijski značaj u ruskoj revoluciji poprimila je poljoprivreda. Prilagođavanje ekonomske politike zaostalom ruskom selu i potkapacitiranoj industriji u vrlo napetim političkim sukobima bio je izuzetno kompleksan i težak posao.²

Nakon završetka građanskog rata i postupnog uvođenja nove ekonomske politike, selo se počelo ekonomski oporavljati. Poljoprivreda se upravo zbog, većim

---

² „Ako se privreda razvija sporo, to za tadašnje prilike znači opasnost od propasti sovjetske države koja je opkoljena velikim neprijateljstvom izvana i iznutra. Ako se prihvati ubrzan, forsiran i preambiciozan program razvoja tada će to izazvati velike unutrašnje klasno-političke napetosti, privredne disproporcije i jačanje birokratskog aparata države. Problem je u pronalaženju prave mjere, pravog tempa razvoja koji bi održavao ravnotežu između političkih potreba i ciljeva, s jedne, te objektivnih interesa, socijalne ravnoteže i objektivnih mogućnosti razvoja, s druge strane“ (Medić, 1989: 105).

dijelom, svoje zaostalosti oporavljala brže od industrije.³ Seljaci su akumulirali zalihe žita budući da im je država nudila preniske cijene. Istovremeno su rasle cijene industrijskih proizvoda, pa je bilo samo pitanje vremena kad će doći do ekonomske krize. Politička opasnost krize bila je u tome što bi se tada pobunilo stotinu i dvadeset milijuna seljaka. Da bi se to spriječilo, bilo je nužno poduzeti neke ključne mjere, međutim koje je zagovarala Lijeva opozicija: „a) obnoviti unutarpartijsku demokraciju, kako bi se osjetio utjecaj radnika; ‘provjetriti’ državne urede. Ovo je bio očiti uvjet za uspjeh svih ekonomskih mjera: b) usvojiti plan za industrijalizaciju i primjetno izgraditi industriju u nekoliko godina; c) da bi se dobili resursi potrebni za industrijalizaciju, treba natjerati bogatije seljake da dostave svoje žito državi“ (Serge, 1937: 40).

Već su na Dvanaestom partijskom kongresu jednoglasno usvojene teze o industriji Trockog u kojima se između ostaloga tvrdilo da „...radnička klasa može svoju vodeću ulogu ojačati ne putem državnog aparata ili vojske, nego sredstvima industrije koja povećava proletarijat (Trotsky, 2007). Cilj industrijalizacije bio je razvitak proizvodnih snaga koji bi utjecao na konvergenciju prema razvijenim kapitalističkim državama. Preobraženski je bio svjestan da nedostatak radnika, s jedne strane i porast birokracije s druge strane, uz ogromnu masu seljaštva – prijeti političkim porazom revolucije i obnovom kapitalizma. Dodatni problem koji je komplicirao političko-ekonomsku situaciju pojavio se realizacijom agrarne reforme kojom je broj vlasnika zemljišta povećan.⁴ Socijalistička revolucija time jest pridobila seljake, ali s vrlo teškim posljedicama, a glavnom, prema Alecu Noveu, da je „seljaštvo, sa zemljom u vlasništvu, prestalo biti revolucionarna snaga“ (Nove, 1965: 9). Ova je konstatacija implicirala da boljševici ubuduće neće moći računati s politikom centralizacije i kolektivizacije poljoprivrede. Presudni utjecaj poljoprivrede na sovjetsko društvo tek će doći do izražaja.

3.1. Škare cijena

Na sve veću diskrepanciju između visokih cijena industrijskih proizvoda i niskih cijena poljoprivrednih proizvoda, prvi je upozorio Trocki 1923. (Trotsky, 2007 i Britovšek, 1996: 139).

³ Deutscher navodi da je Trocki još sredinom travnja 1923. naglašavao kako je „povećanje industrijske proizvodnje još sporo; ono zaostaje za oporavkom privatne zemljoradnje... Budući da seljaci nisu imali sredstava da kupe industrijsku robu (zbog niskih otkupnih cijena, D. B.), nisu imali prave pobude da prodaju svoje proizvode...“ (Deutscher, 1976: 67).

⁴ „Kao rezultat Oktobarske revolucije, sovjetska poljoprivreda prošla je kroz tranziciju od kombinacije krupnih i sitnih proizvođača prema ogromnoj većini sitnih poljoprivrednika“ (Harrison, 1978: 3).

Spoznaja da su škare cijena, kao oblik što ga je poprimio odnos poljoprivrede i industrije, također pokazatelj koji sovjetskoj vlasti ukazuje na daljnje korake, bila je od izuzetne važnosti. Rješenje je bilo zatvoriti <škare> jer otvorene, prijetile su prerezati privredne veze između grada i sela, te uništiti „politički savez radnika i seljaka“ (Deutscher, 1976: 67). Trebalo je to učiniti više snižavanjem industrijskih, a manje podizanjem poljoprivrednih cijena. No, da bi se industrijske cijene snizile na oportuni način, bilo je „potrebno racionalizirati, modernizirati i koncentrirati industriju, a za to je potrebno planiranje“ (ibid.: 68).

Planiranje je bilo presudno i za ostvarenje sveopće elektrifikacije koja bi, uz razvoj industrije, pomogla socijalističku transformaciju poljoprivrede. Nedovoljnim naglaskom na planiranje i industriju, riskiralo se da poljoprivreda ostane na „niskoj razini s nezavisnom proizvodnjom desetina milijuna malih seljaka, koji proizvode gotovo na barbarski način“ (Abern, 2012).

Ali, zašto su cijene industrijskih proizvoda bile visoke? Neki od glavnih razloga su: nužnost pokretanja tehnički zastarjelih kapaciteta, relativno poboljšanje radničkog položaja i nedovoljno planiranje (Družić, 1988b: 436). K tome, poljoprivreda u ulozu potrošača bila je moćan akter koji je zahtijevao snižavanje industrijskih cijena. Ako su cijene visoke, onda poljoprivrednici neće kupovati („štrajk kupaca“). Oni su to sebi mogli priuštiti zbog toga što je poljoprivreda uglavnom bila na primitivnom nivou, pa je bila samodovoljna. Ovo je dodatno kompliciralo situaciju jer cijene industrijskih proizvoda nisu padale, iako je to sugerirala tržišna logika (budući da je pala i potražnja), nego je počelo gomilanje zaliha, a i nedostajalo je obrtnih sredstava.⁵

Sve više je bilo jasnije, u skladu s onim na što je Preobraženski upozoravao, da je problem u nestašici roba. Zato je bolje nego Buharin razumio činjenicu da se industrijska proizvodnja mora povećati kako bi se cijene snizile i povećala ponuda.⁶ Važno je naglasiti da je Preobraženski imao na umu ekonomska sredstva jer je znao da se cijene ne mogu administrativno sniziti bez negativnih posljedica. Ipak, partijska je većina, podržavana Buharinovim argumentima i ekonomskim analizama, od 1923. odbijala provesti one politike koje bi rezultirale sniženjem industrijskih cijena povećanjem proizvodnje i podizanjem produktivnosti.⁷ Orijentacija je bila primarno na poljoprivredu. K tome, „u prosincu 1926. Politbiro je

⁵ „Seljački proizvođači roba, nisu mogli iskoristiti novac koji su akumulirali prodajom prehrambenih proizvoda, kako bi kupili prerađevine i povukli su se s oba tržišta“ (Harrison, 1978: 4).

⁶ „Rastuće cijene i ‘glad za robama’ dvije su različite forme inflacije... kad cijene ne mogu rasti u skladu s novčanom potražnjom, rezultat je da će sve robe biti kupljene i ostat će potencijalni kupci s novcem, a bez da mogu kupiti“ (Woodruff u Gregory, Naimark 2008: 206).

⁷ Još je Ujedinjena opozicija u srpnju 1926. upozoravala: „Ova godina opet razotkriva s punom jasnoćom da državna industrija zaostaje za razvojem privrede kao cjeline. Nova žetva opet nas iznenađuje bez zaliha roba“ (Daniels, 1993: 148).

odlučio... smanjiti veleprodajne i maloprodajne cijene... Buharin je bio uvjeren da su niže industrijske cijene ključne za poljoprivredni razvoj“ (Johnson, Temin, 1993: 759).⁸ Problem je bio što je to bilo učinjeno administrativnim putem, nakon nekoliko godina odbijanja ekonomskih reformi koje bi vodile većoj efikasnosti i onda smanjenju cijena.

Prema tome, većina u Politbirou 1925. smatrala je da je došlo vrijeme konsolidacije sistema te da treba jačati i dalje razvijati novu ekonomsku politiku. To je značilo da se nastavlja s političkom linijom – NEP je neuskladiv s planiranjem. Smatralo se „da će potreba za politikom ustupaka potrajati godinama i da je dakle nužno istaknuti stabilnost NEP-a i učvrstiti povjerenje seljaka i trgovaca u nj... Tek nakon ukidanja NEP-a, moći će se provoditi planirana privreda“ (Deutscher, 1976: 68). Otuda, između ostaloga, i snižavanje industrijskih cijena, čija je neposredna posljedica bila „da sve manje robe stiže na selo... Privatni trgovci su ostatak preprodavali na selu po višim cijenama“ (Johnson, Temin, 1993: 760). To je bilo moguće zbog nestašice roba uslijed godina ignoriranja nužnosti povećanja industrijske proizvodnje i uvođenja plana u *državnu industriju* radi racionalizacije i podizanja efikasnosti.

3.2. Žitne krize

Poljoprivredna proizvodnja se oporavila puno brže nego industrija. 1923. je zasijano područje već bilo nekih 90% predratnog perioda i dok je žetva i dalje bila dosta ispod nivoa 1913., nestašica hrane nije bila toliko snažna. Nasuprot tome, uništenoj industriji trebalo je duže vremena da se oporavi. Uništenje temeljnog kapitala, godine zanemarivanja u održavanju, nestašica rezervnih dijelova i kvalificirane radne snage, kvalificiranog menadžmenta, goriva, materijala, sredstava za transport – sve su to bili uzroci sporog obnavljanja industrije.

Dodatni je uteg bio i drastičan pad zasijanih površina industrijskog bilja. Primjerice, zasijana površina za pamuk pala je od 688.000 ha (1913) na 70.000 ha (1922.). Bilo je nemoguće pronaći valutu kojom bi se uvezlo dovoljno materijala da se tekstilna industrija brzo oporavi. Štoviše 1922. industrijski output iznosio je 26% predratnog, a poljoprivredni 75%.

---

⁸ Pritom je kritizirao tezu opozicije „da moramo sada provesti mnogo intenzivniju industrijsku politiku, najviše putem *povećanjem cijena naših industrijskih roba*. Vjerujemo da je ova politika u *potpunosti pogrešna* te se ne možemo složiti s njenom provedbom...“ (ibid.: 151, kurziv D. B.).

S druge strane, monopolistička pozicija državnoj industriji omogućavala je da, sama od sebe, ne radi na smanjenju troškovne strane s kako bi onda s vremenom snizila i cijene. Na cijenu proizvoda utjecali su sistemi veleprodaje i maloprodaje, koji su bili skroz neefikasni i skupi.

Sovjetska vlada je ipak imala presudan utjecaj na poljoprivredne cijene budući da je bila glavni kupac krušnog žita, pa je tražila da cijene po kojima kupuje očigledno budu niske. Škare cijena na dan 1.10.1923. bile su: industrijske cijene bile su 276% od razine 1913., a poljoprivredne cijene 89% od razine 1913.

Konačno, seljaci su bili gubitnici u inflacijskoj utrci (uzrokovanoj prekomjernom novčanom emisijom), kad je novac gubio na vrijednosti, jer čak i tjedna odgoda puta do grada da se novac potroši, značila je za njih veliki gubitak. Ubrzo je vlada počela mijenjati svoju politiku pa je administrativno spustila cijene i smanjila kreditne aktivnosti poduzećima kako bi ih natjerala da prodaju svoje robe i tako dobiju novac, a istovremeno većom ponudom utječu na cijene. Vladini potezi i djelomični oporavak industrije u prvoj polovini 1924. smanjili su industrijske cijene na 121%., a povećali poljoprivredne cijene na 92% u odnosu na 1913. (Nove, 1972: 93-96). S druge strane, žetva je bila uspješna pa je i žita bilo u većim količinama nego prethodne godine. Međutim, „cijena po kojoj je žito kupljeno bila je dosta veća nego se očekivalo. Agenti kupci su dobili svoje cjenovne mete, koje su se bazirale na svjetskim cijenama, ali, naoružani obilnim kreditima, nisu se u praksi držali direktiva“ (Woodruff u Gregory, Naimark 2008: 201).

Odnos politike prema seljaštvu oblikovao se i kao stupanj diferencijacije samog seljaštva. Ovo je postajala sve veća tema od druge polovice 1920-ih tema unutar sovjetske politike. Tako je, recimo, ogroman problem bio mjerenje razine i dinamike spomenute diferencijacije, jer se nije do kraja znalo po čemu mjeriti – po zasijanim površinama ili prema broju stoke, prema količini proizvoda, prema prometu itd. (Davies u Gregory, Naimark 2008: 182). Ovdje navodimo tablicu u kojoj se vidi da najbogatiji seljaci dominiraju i da to postaje vrlo opasna tendencija. Upravo na to je upozoravala opozicija. Podaci u tablici i ne moraju biti precizni jer uvijek postoji i mala mogućnost manipulacije, ali i dalje ukazuju na bitne pomake.

Tablica 1:

ZASIJANE POVRŠINE 1925./1926. (IZRAĐENO U LIPNJU 1925.)

Zasijano područje	% ukupne populacije	% ukupne proizvodnje žita	% viškova
Do 2 desjatine	37	15	0
2-6 desjatina	49	52	39
6+ desjatina	14	33	61
Ukupno	100	100	100

Izvor: Davies u Gregory, Naimark, 2008: 186 (prilagodba D.B.); desjatina= 1.09 ha

Suprotno tome, partijska većina i njeni „lideri su nastavili tvrditi da je srednji seljak taj koji daje najviše žita“ (ibid.: 197).

Događaji su polako, ali sigurno vodili prema vrlo napetoj situaciji 1927. i agresivnijim napadom partijske većine na poljoprivredu. Dodatno opozivanje kulaka isprva je, kako kaže Družić, rezultiralo, zbog rodne godine, dobrim rezultatima u otkupu.⁹ Ovime je diskreditirana opozicija, koja je pak predviđala krizu u opskrbi poljoprivrednim proizvodima. „Međutim, već 1927. kriza postaje očitom i to u većim razmjerima nego što je i opozicija vjerojatno zamišljala. Polazeći od pretpostavke da je proizvodnja dovoljna, ali da je seljaci (kulaci) iz špekulativnih razloga ne iznose na tržište, država odnosno partija, ulazi u ‘novu’ fazu odnosa sa seljaštvom. Potpuno se napuštaju ekonomski instrumenti, rukovodstvo odlazi 1927. u ‘žitnu’ kampanju u žitorodna područja, a na djelu su i (privremene) administrativne metode prisilnog otkupa“ (Družić, 1988b: 467). Tim presudnim koracima Staljin i partijsko rukovodstvo ulaze u konačni sukob sa seljaštvom.

Pouka koje izgleda boljševička većina nije bila do kraja svjesna jest da su još 1923. mogli sniziti cijene i održati ravnotežu. Tada je sniženje pratio porast industrijske proizvodnje koja je bila neposredna i simultana (Harrison u Gregory i Naimark, 2008: 244). Ovu je činjenicu naglašavao Preobraženski. Međutim, ono što je stabiliziralo krizu 1923., destabiliziralo je i pogoršalo krizu 1927.

⁹ Inače, Družić na istoj stranici navodi kako su kulaci tada držali „po skromnim procjenama 20% tržišnih viškova žita“, dok smo vidjeli gore u tablici da je taj udio tri puta veći (Družić, 1988b: 467). Gornja je tablica u dokumentima koji su deklasificirani tek početkom 1990-ih. Moguće je da do njih Družić nije mogao doći prilikom pisanja svog rada.

4.1. *Ekonomski pogledi Preobraženskog*

Preobraženski uviđa dio rješenja već u načinu na koji je postavio problem. Njegove analize drugačijeg su karaktera i s dalekosežnijim posljedicama od uobičajenog profesorskog istraživanja jer se odvijaju u dinamičnim revolucionarnim vremenima, a sam Preobraženski pripada tadašnjoj političkoj eliti.

Nećemo pretjerati ako kažemo da je pozicija Preobraženskog, gledamo li je iz kasnije perspektive, bila jedinstvena – „nijedan drugi pogled razvijen tih godina nije toliko nasilno bio odbačen u početku, da bi onda bio implementiran kasnije i to na način na koji autor nikad nije ni mislio“ (Erlich, 1950: 58).

Preobraženski polazi od tri pretpostavke. Prvo, da se ozbiljnost situacije nakon uspješne pobjede u građanskom ratu (koji se privodio kraju) i uvođenja nove ekonomske politike, očitovala u problemu industrijske obnove. Naime, državna se industrija u vremenu mogla razvijati najviše tako što je obnavljala postojeće kapacitete koji su sada bili u vlasti sovjetske države. Problem obnove pojavio se upravo kada se došlo do zida, odnosno kad je velika većina industrijskih kapaciteta obnovljena, a novih nije bilo. Svima je postalo jasno da su nužne nove investicije „kako bi se održala proizvodnja i zadovoljile rastuće potrebe države i privatnog sektora“ (Filtzer, 1978: 68). Osim što bi bez novih investicija bio uvelike otežan daljnji razvoj, sovjetska je vlast time riskirala i urušavanje postojećih, već obnovljenih kapaciteta. Dakle, bez proširene reprodukcije u opasnost bi došla i jednostavna reprodukcija, a sve je prijetilo urušavanjem i same sovjetske vlasti. Na taj način ozbiljan ekonomski problem pretvarao se u još ozbiljniji politički problem.

Međutim, nove investicije su zahtijevale „sredstva za proizvodnju i radnu snagu iz trenutne proizvodnje, bez da u cirkulaciju vraćaju bilo kakva nadomjesna sredstva“ (ibid.). Tim više što je, zbog posljedica masovnog napada svjetskih sila i razine uništenja u građanskom ratu, sovjetska industrija pretrpjela teške gubitke koji su iziskivali velika ulaganja, gledano financijski ali i vremenski. Razvijajući problem dalje, Preobraženski uočava njegovu manifestaciju, koja postaje daljnji uzrok krize – radi se o tzv. gladi za robama. Ona označava „naglašen izraz duboko ukorijenjene neprilagođene strukture sovjetske privrede“ i „u velikoj mjeri rezultat *nametnute* (u borbi na život i smrt revolucije, D. B.) rasipnosti u prošlosti“ (Erlich, 1950: 59, kurziv D. B.). U tom kontekstu, Preobraženski je smatrao ne samo da je nužna obnova kapaciteta, nego i „da se oni moraju povećati iznad predratnog nivoa kako bi sustigli povećanu efektivnu potražnju. Neuspjeh da se to postigne samo bi rezultirao u pojavi nestašice kroz nekoliko godina, kao što je neuspjeh da se uradi dovoljna obnova kapitala u prošlosti, rezultirao s današnjom nestašicom robe“ (ibid.: 61).¹⁰

¹⁰ Uopće, Preobraženski pojašnjava da treba imati u vidu kako nije ista stvar nestašica (industrijskih) dobara u sistemu slobodne konkurencije, i u sistemu gdje je preko 80 posto industrije u

Drugo, on polazi od pretpostavke da se kao posljedica revolucije, kupovna moć seljaštva povećala, a s njom i efektivna potražnja. „Rente su ukinute, a poljoprivredni porezi iznosili su 1924-25. manje od trećine predratnog nivoa“ (ibid.: 60). Smanjenje nameta i podjela zemlje seljaštvu su ostavili već dio proizvoda nego ikad prije. Međutim, kompliciranjem situacije ta veća potražnja nije se mogla realizirati upravo zato jer na tržištu nije bilo dovoljno proizvoda za potrebe seljaštva. A kako je na tržištu sada bilo manje robe nego prije revolucije, „za seljaka je bilo logično da se suzdrži od prodaje i da proizvode preusmjeri u svoju potrošnju, tov stoke, posudbi siromašnim seljacima, ili naprosto stvaranju zaliha“ (ibid.: 61). Tako je rezultat bio suprotan onome što je tadašnja partijska većina očekivala jer „smanjenje tereta prisilnog plaćanja ne samo da nije povećalo potražnju seljaštva za gradskim proizvodima na danom nivou poljoprivrednog utrživog viška, nego je također i presudno utjecalo na obujam tog viška čineći ga tako još više zavisnijim od volje seljaštva da ga proda“ (ibid.).

Treće, Preobraženski polazi od pretpostavke da su uoči i nakon Lenjinove smrti partijska i državna birokracija konačno postale prijetnja pozitivnom razvoju revolucije¹¹, čime politički presudno utječu na postojeće privredne probleme. Već u govoru na Trinaestoj partijskoj konferenciji početkom 1924. izjavljuje da je „... osnovna pogreška CK u tome što se pokazao nesposobnim predvidjeti ovaj ili onaj proces koji je spontano sazio i reagirati na njega već u ranoj fazi... Na Dvanaestom kongresu usvojili smo rezoluciju na pitanju industrije koja je predvidjela sve one diskrepancije koje su se naknadno razvile i koja je predvidjela potrebu za planiranjem. Ali za sadašnje rukovodstvo stvari su ostale u potpunosti iste kao i prije i tek je spontana objektivna kriza bila nužna da bi partijski CK došao do zaključka da je potreban veći stupanj planiranja u našoj privredi“ (*Documents of the 1923 opposition*, 2007).¹² Zatim na Moskovskoj regionalnoj konferenciji u studenom

---

državnom vlasništvu. U prvom primjeru, taj problem se rješava povećanjem cijena i prelijevanjem kapitala u te grane čime onda rastu kapaciteti za rast industrijske proizvodnje i količine proizvoda. Međutim, u drugom slučaju, uklanjanje postojeće disproporcije moguće je samo ako se planski poveća državna industrija. Povećanje cijena unaprijed koristi samo privatnom kapitalu koji kontrolira maloprodaju, dok sniženje cijena još više pogoršava situaciju zbog porasta efektivne potražnje (Preobraženski, 1983: 109, 110).

¹¹ „Za ljevicu, rezoniranje u korist industrijalizacije bilo je da će se porastom proletarijata i pripremajući ga politički da se uključi u rad partije i države, on sam pripremiti sredstva za kontrolu društva. Stoga je borba protiv birokracije i za industrijalizacijski program bila neodvojiva“ (Filtzer, 1978: 78).

¹² Vrlo je zanimljiv bio iskaz Pjatakova, člana CK i drugog čovjeka Vrhovnog ekonomskog sovjeta na istoj konferenciji. Između ostalog, i on je ustanovio da je ključni problem u već spomenutoj gladi za robama, u njihovoj nestašici, odnosno nedovoljnoj industrijskoj proizvodnji. „Imamo oskudicu industrijske robe i relativni višak poljoprivrednih proizvoda. Posljedično, osnovna metoda za borbu protiv toga leži u širenju proizvodnje, širenju industrije i širenju državne industrije. Ali iz premise Rikova (koji ovdje zastupa većinu, ali će i kasnije biti saveznik Buharina, D. B.), neizbježno

iste godine, još jednom kritizira partijsku politiku zbog „nedostatka planiranja, nedostatka sistema i nedostatka promišljenosti u mjerama partijskog CK“ (ibid.).

Uz navedene pretpostavke Preobraženski je razradio niz rješenja i svoju analizu usredotočio na koncept zakona o prvobitnoj socijalističkoj akumulaciji.¹³

Političko-ekonomski pogledi Preobraženskog polaze od presudnog pitanja za sudbinu socijalizma u Rusiji: „...hoće li se sitna proizvodnja u toku svojega ukidanja razvijati pretežno u kapitalističkom smjeru ili će se pak sve više i više razvijati prema rubovima državnog sektora privrede...“ (Preobraženski, 1983: 43).

Naime, nakon Oktobarskog prevrata i završetka građanskog rata (obrane revolucije i konsolidacije sovjetske vlasti), sve više je došla do izražaja *izgradnja preduvjeta* za socijalizam.¹⁴ Jednostavno rečeno, na djelu je bila borba između dvaju sistema. Sitna robna proizvodnja, ponajviše u vidu poljoprivrede, kao polazna točka kapitalističke proizvodnje, s jedne strane i ‘socijalistička’¹⁵ proizvodnja, ponajviše u vidu državne privrede, kao polazna točka socijalističke proizvodnje. Ishod te borbe znači ili propast ili daljnji razvoj socijalističkog sistema.

Preobraženski je ovako to sumirao: „Tu se ne radi o unutrašnjim proturječjima samog socijalističkog sistema kad on u osnovi pobijedi, već o proturječjima što proizlaze iz borbe socijalističkog sistema protiv drugog, robno-kapitalističkog sistema, koju socijalistički sistem vodi za vlastiti opstanak i razvoj“ (ibid.: 202). Ova borba će se u svom punom obliku voditi između (svjetskog) zakona vrijednosti i principa planiranja sovjetske privrede, međutim „u sadašnjoj etapi, tj. na početnom stadiju... ta borba poprima, u uvjetima nestašice kapitala i tehničke i ekonomske slabosti državnog sektora privrede, neminovno formu borbe između zakona prvobitne socijalističke akumulacije i zakona vrijednosti“ (ibid.: 192).¹⁶ Dakle, suština

---

slijedi potreba da se smanje cijene ispod njihovih troškova, obuzda industrija kako bi je se dovelo uz bok poljoprivredi“ (*Documents of the 1923 opposition*, 2007).

¹³ Kako navodi sam Preobraženski, pojam „prvobitna socijalistička akumulacija“ prvi je upotrijebio istaknuti sovjetski ekonomist V. M. Smirnov (Preobraženski, 1983: 47).

¹⁴ „...prvobitna socijalistička akumulacija kao razdoblje stvaranja materijalnih pretpostavki socijalističke proizvodnje...“ (Preobraženski, 1983: 45). „Industrijalizacija je bila samo preduvjet za izgradnju socijalizma“ (Filtzer, 1978: 66).

¹⁵ Razlika između ‘socijalističke’ i socijalističke u ovom radu bi bila u tome što prva označava tendenciju, smjer u kojem boljševici rade, dok se druga trebala ostvariti tek idućih desetljeća i uz faktor socijalističke revolucije na Zapadu. Ili, prava „socijalistička forma može se širiti samo izvozom proleterske revolucije“ (Preobraženski, 1983: 46). „Naravno za Rusiju će cijeli taj proces (potčinjavanja pretsocijalističkih socijalističkom načinu proizvodnje, D. B.) biti nevjerovatno dugotrajan i spor... osobito do trenutka *dok nam u pomoć ne dođe proleterska revolucija na Zapadu*...“ (ibid.: 172, kurziv D. B.).

¹⁶ Za Preobraženskog je „primitivna socijalistička akumulacija historijski specifična forma koju je princip planiranja poprimio u inicijalnoj fazi Sovjetskog Saveza i tranzicije *prema socijalizmu*“ (Filtzer, 1978: 67, kurziv D. B.).

je u pronalaženju sveobuhvatnih rješenja ovog najvažnijeg problema mlade sovjetske države i njene privrede, problema samog njenog opstanka. U tom trenutku okosnica tog sistema bio je radničko-seljački savez. Njegovim pucanjem, koje je bilo izgledno jer je poljoprivreda bila središte zakona vrijednosti koji je, potpomognut svjetskim zakonom vrijednosti, prijetio slaboj sovjetskoj privredi – sovjetski sistem bi propao.

Kako drugačije ojačati državnu privredu, ako ne temeljem iskorištavanja poljoprivrede? Kako racionalizirati čitavi proces i učiniti ga efikasnijim, ako ne razvojem planiranja? Vremena je bilo malo jer su radnici, kao manjina u društvu, ionako već bili preopterećeni. „Može li teret razvoja državne industrije i rekonstrukcije njezine tehničke osnovice ležati samo na plećima naših tri milijuna radnika ili i naših 22 milijuna seljačkih gospodarstava mora ponijeti jedan njegov dio?“ (ibid.: 168).¹⁷ Prema tome, početni stadij ove dinamične borbe poprimao je oblik prinude, oblik zakonitosti određenog tempa razvoja državnog sektora privrede i određenih proporcija, koji je trebalo što prije i što točnije osvijestiti, spoznati, analizirati.

Suštinu zakona prvobitne socijalističke akumulacije mogli smo i nešto drugačije formulirati. Prema Erlichu ovaj zakon „označava čitav niz sredstava koje služe na razne načine jednom cilju – preusmjeriti ‘unutar granica ekonomske mogućnosti i tehničke izvedivosti’ proizvodne resurse od privatnog u socijalizirani sektor više i iznad udjela koji bi socijalizirani sektor mogao ostvariti kao rezultat operacije zakona vrijednosti na konkurentskom tržištu“ (Erlich, 1950: 70).

Konačno, nešto opširnije sam zakon definira Preobraženski:

„Zakonom prvobitne socijalističke akumulacije označavamo zbir svih svjesnih i poluspontanih tendencija državne privrede usmjerenih na proširenje i konsolidiranje kolektivne organizacije rada u sovjetskoj privredi, a sovjetskoj su državi diktirane na osnovi nužnosti: prvo, određivanja proporcija pri raspodjeli proizvodnih snaga koje se formiraju na osnovi borbe protiv zakona vrijednosti unutar i izvan granica zemlje, zadatak kojih se sastoji u tome da se postigne optimalna (dakle, ne maksimalna! D. B.) proširena socijalistička akumulacija u datim uvjetima i maksimalna otporna snaga cjelokupnog sistema u borbi protiv robne proizvodnje; drugo, određivanja proporcija akumulacije materijalnih sredstava za proširenu reprodukciju, osobito na račun privatne privrede, sve dotle dok je determinirajuća visina te akumulacije sovjetskoj državi nametnuta pod prijetnjom privredne neravnoteže, jačanja privatnog kapitala, slabosti veza državne privrede i seljačke proiz-

¹⁷ Pritom odnošenje prema poljoprivredi i seljaštvu mora imati koristi i za samo seljaštvo, odnosno to je očito dvosmjerni proces. Razvoj državne industrije dalje razvija poljoprivredu povećavajući ukupni dohodak. U odnosu na Buharina, kao što ćemo kasnije vidjeti, Preobraženski je itekako bio svjestan što znači promašiti strategiju razvoja državne industrije u odnosu na poljoprivredu. Pa tako: „...pri sporijem razvoju industrije bit će teško ‘sporazumjeti’ se sa seljaštvom“ (ibid.: 182).

vodnje, pred opasnošću od poremećaja nužnih proporcija proširene socijalističke reprodukcije i slabljenja cjelokupnog sistema u njegovoj borbi protiv kapitalističke robne proizvodnje unutar i izvan granica zemlje“ (Preobraženski, 1983: 87).

Pritom se ne smiju brkati prvobitna socijalistička akumulacija i socijalistička akumulacija. Potonja označava „proširenje funkcionirajućih sredstava za proizvodnju viškom proizvoda stvorenog unutar uspostavljene socijalističke privrede, koji ne služi dodatnoj raspodjeli između agenata socijalističke proizvodnje i socijalističke države, već se koristi za proširenu reprodukciju“ (ibid.: 47). Drugim riječima, dok se socijalistička akumulacija odvija kao rezultat same socijalističke privrede (koja se nikada u potpunosti ne može ostvariti unutar jedne zemlje!), prvobitnom socijalističkom akumulacijom država eksploatira „izvore koji leže izvan kompleksa državne privrede“, odnosno nesocijalističke izvore. Koncept prvobitne socijalističke akumulacije kod Preobraženskog, kao što smo već naveli, predstavlja kompleksan i sveobuhvatan sistem, a koji se ne može pojasniti na nekoliko stranica. Stoga ćemo ovdje samo ukratko navesti metode realizacije da bi čitatelj dobio određenu predodžbu (ibid: 50-64).

Preobraženski najprije navodi dva osnovna procesa kapitalističke i socijalističke akumulacije. Akumulaciju koja se ostvaruje vlastitim snagama određenog sistema i njegovih radnika i akumulaciju koja je rezultat „razmjene manjeg kvantiteta rada jednog ekonomskog sistema za veći kvantitet rada drugog sistema ili druge zemlje“ (ibid: 52).

Zatim razlikuje dvije vrste metoda, one metode koje se temelje na izvan-ekonomskoj prinudi i one koje su ekonomske prirode. U prve ubraja, eksploataciju kolonija, oporezivanje pretsocijalističkih načina proizvodnje (na primjer, trgovci, kupci, kulaci), oporezivanje čisto privatnog kapitalističkog profita, a koje je zapravo sistematsko oduzimanje od kapitalističke akumulacije, državne zajmove i emisiju papirnato novca. Za potonju je jako dobro razumio da „predstavlja jednu vrstu poreza“ i da ostvaruje akumulaciju na račun prihoda sitnoburžoaskih i kapitalističkih elemenata, ali i na račun smanjivanja plaća državnih radnika i službenika.

Inače, Preobraženski do metoda prvobitne socijalističke akumulacije dolazi nakon što je analizirao način djelovanja prvobitne kapitalističke akumulacije. Naknadnom usporedbom ovih dvaju procesa, on pojašnjava da nisu sve metode primjenjive u oba slučaja. Tako naglašava da prva izvanekonomska metoda, eksploatacija kolonija – nije dopustiva za socijalističku državu, iz očitih historijsko-političkih razloga. Što se tiče ekonomskih metoda prvobitne socijalističke akumulacije, odmah treba uočiti dvije bitne razlike u odnosu na prvobitnu kapitalističku akumulaciju. Naime, socijalistička akumulacija ne dolazi samo na račun viška proizvoda sitne proizvodnje, nego i viška vrijednosti kapitalističkog sistema proizvodnje. I privreda radničke države javlja se historijski kasnije nego monopolistički kapitalizam, pa raspolaže sredstvima reguliranja cjelokupne privrede i metodama

preraspodjele nacionalnog dohotka koje kapitalizmu na početku njegove povijesti nisu bile dostupne.

Ekonomске metode su: željezničke tarife (povlaštene tarife za socijalistički sektor), monopol bankarskog sistema, razmjena u sovjetskom sistemu, carinska politika i cjenovna politika. Dalje, Preobraženski razlikuje unutrašnju i vanjsku razmjenu. Kod unutrašnje razmjene razlikuje razmjenu unutar državnog sektora privrede, razmjenu unutar privatnog sektora privrede i razmjenu između državnog i privatnog sektora. Ova posljednja je najvažnija za čitav koncept Preobraženskog i čine je dva procesa. Proces realizacije proizvoda državne (socijalističke) industrije izvan socijalističkog sektora (najviše u poljoprivrednom sektoru) i proces realizacije proizvoda privatne proizvodnje unutar državnog sektora.

Najveću ulogu igra politika cijena¹⁸ u odnosu na industriju. Preobraženski ovdje pojašnjava tri slučaja: državni sektor privrede dobiva manje vrijednosti od nesocijalističkog sektora nego što mu daje; cijene proizvoda državne industrije kalkulirane su tako da se s privatnom industrijom razmjenjuju ekvivalenti i glavni slučaj, politika cijena koja je svjesno sračunata na oduzimanje dijela viška proizvoda privatnog sektora privrede u svim njegovim formama, odnosno državni sektor privrede dobiva više vrijednosti od nesocijalističkog sektora nego što mu daje.

S druge strane, Preobraženski vanjsku razmjenu veže uz koncept socijalističkog protekcionizma i monopola vanjske trgovine¹⁹. Ovdje analizira carinsku politiku koju dalje veže uz izvozne i uvozne cijene, između ostalog. Stvar je jednostavna i svodi se na spoznaju da što je više vanjske trgovine u rukama države, a monopol vanjske trgovine ima tendenciju ovladavanja vanjskom trgovinom, to je veći državni, a manji privatni profit i time manja mogućnost razvoja privatne proizvodnje. Što se tiče carinske politike, Preobraženski navodi carinske takse

---

¹⁸ Za Preobraženskog je politika cijena glavna metoda kojom privatnom sektoru treba uzimati višak u korist državnog sektora. Nije zastupao nasilne metode, nego je smatrao da se problem može riješiti jedino porastom proizvodnosti. „...ispravna politika cijena proizvoda državne industrije mora biti usmjerena na sljedeća tri cilja: akumulacija s obzirom na proširenu reprodukciju i tehničku rekonstrukciju industrije, povećanje plaća i sniženje cijena... Uz porast produktivnosti rada (jer se time povećava dohodak, D. B.), taj trostruki problem može se riješiti istodobno“ (Preobraženski, 1983: 183).

¹⁹ Tako Preobraženski o monopolu: „...to je jedan od najvažnijih organa za zaštitu socijalističke akumulacije u svim aspektima i u svim formama i stoga je značajna poluga u borbi protiv zakona vrijednosti svjetske kapitalističke privrede... on je jedan od najvažnijih instrumenata upravljanja cjelokupnom privredom SSSR-a“ (Preobraženski, 1983: 60). Vrijedi naglasiti zanimljivost da se Buharin nije odnosio na ovaj način prema monopolu vanjske trgovine. U jednom trenutku je za njegovo ukidanje (Lenin, 2002 i Britovšek, 1976).

na uvezenu robu²⁰, od koje izdvaja robu za privatnu proizvodnju i potrošnju robu uopće.²¹

Nakon analize općeg procesa akumulacije, odnosno prvobitne socijalističke akumulacije temeljene na razmjeni različitih ekonomskih sistema ili zemalja, Preobraženski prelazi na analizu akumulacije na osnovu vlastitih snaga. Konstatira da socijalistička akumulacija ne započinje „s porastom fonda viška proizvoda državne privrede, već sa smanjenjem godišnjeg deficita te privrede“. Ili, „socijalistička akumulacija ne započinje na nuli i dalje raste, ona započinje ispod nule“ (ibid.: 69, kurzivi u originalu). Pritom je u ovom procesu glavni faktor državna privreda, odnosno uska isprepletenost državnog sektora privrede koji djeluje kao „jedinstveni kompleks“ ili „monolitna cjelina“ (ibid.: 75, 77) i državne, sovjetske vlasti.

Nekoliko je posljedica koncepta zakona prvobitne socijalističke akumulacije. Najprije, izazvao je reakciju Buharina, kao predstavnika partijske većine. Ovdje možemo kratko navesti vrlo simptomatični sukob mišljenja Preobraženskog i Buharina u vezi politike cijena, a koji je imao dalekosežne posljedice s obzirom da je pogled partijske većine (Buharina) odnio pobjedu. Naime, Buharin je bio za to da se akumulacija temelji na nižim cijenama, dok je Preobraženski smatrao da niže cijene trebaju biti *posljedica* akumulacije. Logično, Buharin je ovdje išao ili htio ići na ruku seljaštvu temeljem vlastite analize *smychke*.²² Nije uvidio da se umjetnim i ekonomski neopravdanim snižavanjem cijene „koči proces akumulacije i... zatvara put za realno snižavanje cijena u narednoj fazi“. Kada je Buharin analizirao da je i kriza 1923. prevladana jer su snizili cijene, onda je Preobraženski odgovorio da je to bilo moguće samo zato jer „su u toku prethodne etape dovoljno akumulirali za to. Inače, takvi skokovi nisu ni materijalno mogući niti su preporučljivi za cjelokupnu industriju“ (ibid.: 185).

Usko vezano uz ovo jest tzv. „dilema Preobraženskog“, kako je Erlich formulirao spoznaju da industrijski rast i razvoj nužan za sovjetski sistem, ali mu je istovremeno i prijetnja (Erlich, 1950: 81). Dilema je zapravo svijest o tome da se prijeko potrebna akumulacija neće moći odvijati beskonačno bez sve veće vjero-

²⁰ I samo na uvezenu robu, jer „ubiranje carinskih taksi na izvoznu robu od strane državnih organa... nije novim izvorom akumulacije, već znači preraspodjelu jedne te iste sume trgovinskog profita ili prinosa iz trgovinskog prometa između različitih državnih organa“ (Preobraženski, 1983: 61).

²¹ Međutim, uvoz robe opreme državne industrije ne ubraja u ove metode, iako je navodi, jer uvoz ove robe (s pripadajućim carinama) „nije instrument akumulacije“ (ibid.).

²² „Buharin piše: ‘Prije nego li akumuliramo, moramo unaprijediti seljačko tržište i kupovnu moć seljaštva, ‘otvoriti naše tržište’, i samo na toj osnovi prijeći na akumulaciju. Tako se i zbililo: od politike snižavanja cijena na akumulaciju, a ne od akumulacije na snižavanje cijena. A ja pak tvrdim da je bilo obratno i da će uvijek biti obratno ... Tko god predlaže da se cijene metala ili pamuka snize prije sniženja cijene koštanja, predlaže zaustavljanje ne samo proširene nego i jednostavne reprodukcije“ (Preobraženski, 1983: 204).

jatnosti novog građanskog rata. Izlaz iz toga bi bila međunarodna socijalistička revolucija na Zapadu jer je izgradnja socijalizma u jednoj izoliranoj nerazvijenoj zemlji – nemoguća. Kao što danas znamo, „nije internacionalna revolucija ta koja je razriješila ‘dilemu Preobraženskog’, nego nasilna kolektivizacija“ (Day, 1977: 85).

4.2. *Ekonomski pogledi Buharina*

Buharin je u snažnom savezu s partijskom većinom²³, stoga se upušta u polemiku s Preobraženskim. Polemiku otvara govorom, pa onda i člankom u Pravdi u prosincu 1924. Kako to konstatira Britovšek, od samog početka Buharinovi kontraargumenti temelje se na „moralno-političkim razmatranjima“ (Britovšek, 1979: 257-258). Dakle, Buharinova motivacija temelji se na propagandnom djelovanju, da bi se što više suzbio utjecaj Preobraženskog. To ovaj i sam konstatira: „...umjesto da sudjeluje u takvom uvodnom akademijском razmatranju problema (što ga je Preobraženski za uvodnu raspravu želio izložiti u akademijском časopisu i najprije tamo raspraviti, D. B.), drug je Buharin, premještajući debatu u novine, zaobišao ono bitno u problemu... u cilju polemike, dao je potpuno krivu interpretaciju članka u cjelini i pojedinih odjeljaka...“ (Preobraženski, 1983: 194). Nakon tog poteza, Buharin je morao nastaviti u istom ritmu, pa se zato „priroda njegova ekonomskog rezoniranja otkriva kroz njegove kritike, a ne tako što bi on imao vlastitu eksplisitnu razradu svojih ideja i stavova gdje bi se onda vidjele njegove pretpostavke i zaključke“ (Salter, 1990: 72).

Nekoliko je faktora koji se odvijaju usporedno i zaokružuju postojeći kontekst Buharinove kritike: Buharinova politička pozicija uz partijsku većinu (k tome, snažna pouka iz prošlosti i Brest-Litovska 1918., te sindikalne debate 1920. kada je sam, zadnji put, išao protiv partijske većine), njegova vrlo moćna politička funkcija kao jednog od boljševičkih lidera i nedosljednost njegovih političkih stavova. Neki od ovih faktora, na primjer vodeća funkcija glavnog partijskog organa *Pravde* i organa CK *Boljševika* (Britovšek, 1989: 252) te dugogodišnje iskustvo propagatora omogućuju mu da protiv Preobraženskog koristi dvosmisleni stil koji ima milijunsku tiražu. Tu su česta ponavljanja, opće formulacije (koje skoro prelaze u floskule) i apologetske tvrdnje.

Radi boljeg razumijevanja Buharinove pozicije, podsjetimo vrlo kratko na ekonomsku pozadinu. Jedna od prvih mjera nove ekonomske politike bila je reorganizacija državne industrije u trustove, na principu komercijalnog računa, što

²³ Jedna od Buharinovih brošura tako je izdana na „molbu propagandnog centra MK partije“ (Buharin, 1979b: 251).

je značilo da se radi za profit. Između ostaloga, svrha je bila osloboditi državni proračun od financiranja industrije velikih razmjera. U onim okolnostima, to je presudno utjecalo na strukturu razvoja industrije jer su na dobitku bile one industrije koje su već imale gotovo masovno tržište, to jest potrošačke industrije koje su opskrbljivale seljačko tržište. S druge strane, industrije koje su radile proizvodnu robu stagnirale su ili propadale. U tom smislu su zagovornici mirnog razvoja industrije (bez drastičnih poteza) bili više skloni razvoju industrije potrošačkih dobara, a sve to unutar ograničenih kapaciteta. Drugim riječima, u zadanim okvirima bolje je bilo, smatrala je tadašnja partijska većina, podržavati potrošačku industriju koja se brže oporavlja i koja je usmjerena na seljaštvo, ključnog saveznika radnika. Napredak u proizvodnji proizvodnih dobara je odgođen (ibid.). U tom trenutku Buharin kao vrsni ekonomist preuzima obranu ovog stava.²⁴ Kako još kaže Salter, „zagovarajući da je apsorpcijski kapacitet domaćeg tržišta centralna točka privrede, Buharin je naprosto izražavao stav i pogled široko prihvaćen u ono vrijeme“ (ibid.). Prema tome, u ekonomskom smislu je Buharin za razvijanje postojećeg tržišta, bez većih izmjena. Takav cilj može se u njegovom konceptu jedino postići snižavanjem cijena bez obzira na sve. Da bi se dobio bolji uvid u Buharinovu poziciju kod politike cijena, pogledajmo njegov stav o tržištu.

Za njega je osnovni smjer od poljoprivrede prema industriji, a ne od industrije prema poljoprivredi, kao što zagovara Preobraženski. Već smo napomenuli da Buharin nije originalan jer je politika partijske većina i bila da poljoprivreda određuje industriju. Što je to značilo u Buharinovom slučaju? Prvo, značilo je polaznu točku od „seoske privrede“, a koja je činila i osnovnu determinantu unutrašnjeg tržišta i njegova kapaciteta.²⁵ „Pitanje *kapaciteta unutrašnjeg tržišta* drug Preobraženski uopće nije postavio, a to je, međutim, središnje pitanje cijele naše privrede“ (Buharin u Preobraženski, 1983: 155). Drugim riječima, dok Preobraženski manje daje

²⁴ „Do ljeta 1925. ... njegov su ekonomski program, i njegove šire programatske teorije postali službena partijska doktrina te su bili, zapravo, ekonomska politika države“ (Smith, 1979: 447). I još: „... s teorijske razine, Buharin je bio glavni čovjek sa službenog stajališta u tadašnjoj polemici s Lijevo opozicijom“ (Dobb, 1965 : 202).

²⁵ „...razvoj naše industrije zavisi od seoske privrede. Što je veća solventna potrošnja seoskog tržišta, naša industrija se brže razvija. *Akumulacija u našoj industriji je brža što je brža akumulacija u seoskoj privredi...tj. što je ona bogatija...*“ (Buharin, 1979a: 199). I na drugom mjestu: „Jako bode u oči metodologijski korijen grešaka druga Preobraženskog: prvo, on pitanje razmatra statički, a ne dinamički (raspodjela postojećeg, a ne mijenjajućeg); drugo, on socijalističku industriju kao izoliranu, a ne povezanu s poljoprivredom (... on ne razumije da akumulacija u socijalističkoj industriji... predstavlja funkciju akumulacije u poljoprivredi)“ (Buharin u Preobraženski, 1983: 156). Ovdje, između ostaloga, možemo vidjeti dobar primjer Buharinove metode pojednostavljivanja. Tvrdi da Preobraženski ne promatra stvari dinamično, a upravo tu dinamiku ovaj naglašava u svojim radovima. Ali Buharin to čini svjesno znajući da njegova riječ više teži. I drugo, Preobraženski je itekako shvaćao dinamiku socijalističke akumulacije, ali za razliku od Buharina nije tvrdio da je ona funkcija poljoprivrede nego *vice versa*.

na kapacitet seljaštva jer po njemu najprije taj kapacitet treba povećati razvojem industrije i porastom proizvodnosti rada, Buharin smatra da se sve mora podrediti efektivnoj potražnji seljaštva i da će ona determinirati razvoj industrije. Prema njemu, problem nije u „neadekvatnosti industrijskih kapaciteta...“, ne u nemogućnosti industrije da zadovolji potražnju, nego u suženosti seljačkog tržišta, što je onda značilo i skromnije industrijske investicije...“ (Salter, 1992: 568).

Drugo, Buharinovo inzistiranje na smjeru razvoja od poljoprivrede prema industriji značilo je i favoriziranje lake industrije. Pojednostavimo li, težište na lakoj industriji značilo je davanje prednosti potrošačkim robama, dok bi težište na razvoju teške industrije značilo zadovoljavanje potrebe za proizvodnim robama. Na datom stupnju razvoja poljoprivrede i uz zadanu potražnju seljaštva, a bez prijetnje velikim investicijama u tešku industriju, laka industrija je imala perspektivu. Naime, ako se polazi od kapaciteta seljačkog tržišta, a ono u ovom trenutku treba potrošačku robu, onda je to granica za razvoj industrije, i to lake industrije. Njenim razvojem postepeno će se ukazati i prilika za razvoj teške industrije.²⁶ U pozadini je bila namjera da se seljake što manje oporezuje, odnosno težnja jednoj pravednijoj (novčanoj) razmjeni – potrošačka roba seljacima, a poljoprivredna dobra državi. Samo što je Buharin zanemario činjenicu da se bez razvoja teške industrije cijena koštanja te robe neće moći sniziti ekonomskim, nego jedino administrativnim putem.²⁷ A taj gubitak onda guta sve potencijalne dobiti državne privrede od razmjene sa seljaštvom.

I treće, Buharinovo žestoko osporavanje zakona prvobitne socijalističke akumulacije radi obrane političkog smjera poljoprivreda-industrija, odnosno radi nekritičke obrane radničko-seljačkog saveza. Dok je za Preobraženskog ovaj zakon gotovo već činjenica, Buharin tu vidi problem.²⁸ Ukratko, Buharin smatra da ova-

²⁶ „Zato je Buharin i mislio da je širenje masovnog tržišta za potrošačka dobra apsolutni uvjet za industrijski rast. I smatrao je da je Lijeve opozicija previdjela ovu osnovnu istinu (njena je pozicija ovdje bila da je upravo razvoj teške industrije bitan za razvoj industrije uopće kako bi se proširio taj apsorpcijski kapacitet tržišta)“ (Salter, 1990: 72-73).

²⁷ Otuda onda i njegove općenite formulacije, za koje je znao da će pasti na plodno tlo budući da govori ispred partijske većine: „...svaki porast moramo iskoristiti tako da dovede do proširenje proizvodnje, njezina pojeftinjenja, smanjenja proizvodnih troškova, a time i sve nižih cijena... moramo se orijentirati na što niže cijene koje zadovoljavaju mase. Ali na tom putu prepreke leže u visokim troškovima naše proizvodnje, visokim cijenama koštanja itd. Zato moramo učiniti sve da snizimo te cijene koštanja“ (Buharin u Preobraženski, 1983: 159). S druge strane, nadao se „da će gubitak države na podcjenjenim industrijskim robama više nego kompenzirati poljoprivrednim privređivanjem u svrhu akumulacije novca. Ali ta je mogućnost pak propala ofenzivom na kulaka 1927.“ (Salter, 1992: 576, kurziv D. B.).

²⁸ Još jednom treba naglasiti da obojica ekonomista analiziraju prijelazno razdoblje od kapitalizma prema socijalizmu, a ne socijalizam kao prijelazno razdoblje od kapitalizma prema komunizmu.

kav zakon ne postoji niti može postojati, već je jedino moguće „proces prerastanja zakona vrijednosti u zakon utroška rada...“. Zakon utroška rada dosad je poprimao različite oblike djelovanja: „kao zakon utroška rada, kao zakon vrijednosti i kao zakon cijena proizvodnje, tj. kao modificirani zakon vrijednosti“ (Buharin u Preobraženski, 1983: 234). Suština je u tome što se u prijelaznom razdoblju ostvaruje proces, da se tako izrazimo, povratka zakona utroška rada, ali na kvalitativno najvišoj razini. On se očituje u tome „što u planskoj privredi <cijene> u svojoj polufiktivnoj funkciji (tj. ne više kao cijene koje se određuju sa stajališta barometarskih kolebanja tržišta) nastaju svjesno drugačije, nego što bi nastajale stihijno“ (ili dominantno putem tržišta, odnosno *ex post*, D. B.)“ (ibid.). Dakle, cijene gube svoju funkciju koju imaju u kapitalizmu, a postvareni odnosi nastali putem tržišne proizvodnje postupno nestaju pa zakon vrijednosti ustupa mjesto osnovnom procesu raspodjele utroška rada.

U čemu je ovdje problem? U tome što Buharin negira intenzitet sukobljavanja dvaju zakona o kojima govori Preobraženski i na čijoj dinamici bazira svoj koncept. Dok Preobraženski analizira sukob zakona vrijednosti (svjetskog kapitalizma i njegovih ostataka na sovjetskom tlu) i principa planiranja (primarni oblik regulatora budućeg društva, a iza kojeg sada stoji sovjetska vlast), i sve to unutar procesa prvobitne socijalističke akumulacije, Buharin govori o tome da na „tlu tržišnih odnosa“ ekonomski rast ne može biti temeljen na „sukobljavanju socijalističke akumulacije i zakona vrijednosti“. On smatra da se potonji zakon mora prisiliti „da posluži našem cilju“ (ibid.: 242). Ostaje pitanje ako prema njemu taj sukob ne postoji, kao u koncepciji Preobraženskog, zašto onda smatra da zakon vrijednosti moramo „prisiljavati“ na bilo što?

Buharin inzistira na potonjem da bi ukazao na životnu važnost *smychke*. Međutim, Buharin nije najbolje shvatio njegovu bit, odnosno smatrao je da je *smychka* prirodni (apsolutni) temelj, umjesto proizvod specifičnih historijskih okolnosti. Kako je Trocki to podvukao: „...čak i izvorno uspostavljena *smychka* između industrije i seljačke poljoprivrede... temelj (je) ispravnog i stabilnog odnosa između proletarijata i seljaštva izolirane zemlje za vrijeme ‘predaha’, odnosno sve do rata ili revolucije u drugim zemljama. Pobjeda proletarijata u razvijenim zemljama za nas bi *značila radikalnu rekonstrukciju privredne baze u skladu s produktivnijom internacionalnom podjelom rada* koje jedina može stvoriti stvarnu bazu za socijalističko društvo“ (Day, 1982: 66, kurziv D. B.).²⁹

²⁹ Istovremeno je „naglasak Preobraženskog u tim okolnostima na kratkoročnu eksploataciju seljaštva kroz neekvivalentne razmjene bio... upravo ... flaster za ‘nestašicu robe’ i kupnja predaha prije glavnog i ključnog razvoja socijalizma iz drugih zemalja“ (Marshall, 2015: 97).

Još jednom Buharin upozorava da seljaštva ima najviše, da je njegovo tržište, koje još i realno postoji, najveće.³⁰ Kako seljaštvo najviše zanima potrošačka roba, onda mu tu robu treba i omogućiti daljnjim razvojem lake industrije i snižavanjem cijena. Teška industrija, koja puno uzima a u kratkom roku malo ili nimalo daje – može i mora pričekati.

Znajući da u ovim okolnostima opstanak sovjetskog sistema najviše ovisi o *smychki*, Buharin propagandno piše: „Učenje o savezu radnika i seljaka najbitnije je izvorno obilježje lenjinizma“ (Buharin u Preobraženski, 1983: 144). A u odnosu na rad Preobraženskog prijeti: „U ovom ćemo članku dati kritiku tog teorijskog rada kao primjera pogrešne, nimalo proleterske, već tredunionističke, sektaške ideologije“ (ibid.: 145). Zatim: „...seljaštvo... radi vlastitih osnovnih interesa mora podržati proletarijat, da bude s njim u savezu, da dobrovoljno pristaje na rukovođeću ulogu radničke klase, jer je samo pod tim uslovima moguća pobjeda radničko-seljačkog saveza“ (Buharin, 1979a: 181). Ove prazne rečenice, a takvih je masu kod Buharina, običnom seljaku ne znače ništa. Posebno jer mu država i dalje daje nedovoljno robe niske kvalitete, a visoke cijene.

Osim toga, Buharin pokazuje i određenu razinu političke naivnosti (ili političkog oportunitizma, savezom s partijskom većinom) time što odbija priznati klasni sukob i unutar *smychke*. To čini još jednim napadom na Preobraženskog: „Nije teško vidjeti da bi partija uništila osnovicu svoje snage – savez radnika i seljaka – ako bi prihvatila tu ‘preobražensku’ ideologiju“ (Buharin u Preobraženski, 1983: 152). Ili: „Predstavljajući zakone razvoja kao dvije poluge u rukama dviju klasa koje se žestoko obaraju jedna na drugu drug Preobraženski vidi proturječja, ali ne vidi jedinstvo nacionalne privrede, on vidi borbu, ali ne vidi uzajamno djelovanje“ (ibid.: 242). Zauzet prokazivanjem navodnog pesimizma Preobraženskog kojem suprotstavlja optimizam, Buharinu pred očima izmiče realizam. Međutim, postojeće okolnosti su takve da na njih primarno utječu proturječja klasnih interesa, odnosno da su ta proturječja ono što određuje političku budućnost zemlje, a ne sporadični trenuci njihove harmonije. Salter je to dobro uočio: „... dok je Preobraženski ukazivao na ekonomsku proturječnost državnog i privatnog sektora, pa tako i između industrijskih radnika i seljaštva, Buharin je tvrdio da su ekonomski interesu dviju klasa identični i da zahtijevaju šireće potrošačko tržište“ (Salter, 1990: 75).

Utoliko nije čudno da iz analize klasne dinamike Buharin izvlači pogrešan zaključak, ukazujući Preobraženskom da ne smije apstrahirati od funkcije države u sferi privrede: „Prelazni period se, opet, u početku odlikuje neuobičajenim nametanjem državnih funkcija usprkos neposrednog stapanja nadgradnje sa bazom.

---

³⁰ „Do 1926., privatni sektor držao je 75% maloprodaje i proizvodio 90% poljoprivrednog outputa“ (Bean, 1997: 80).

Ali, ma koliko to paradoksalno zvučalo, postojeće stanje je *pretpostavka smrti* same države kao specifične kategorije nadgradnje“ (Buharin, 1979b: 258).³¹ Umjesto toga, trebao je ustvrditi da je prijelazno razdoblje prije svega karakterizirano borbom dvaju sistema i njihovih regulatora. Zato je Preobraženski zagovarao industrijski razvoj. Jačanjem ekonomije državnog sektora, poboljšala bi se kvaliteta roba, a smanjila cijena koštanja (prirodna cijena) i tako stvorio prostor za smanjenje tržišnih cijena. Buharin se nije slagao s tim jer je, u skladu sa svojom koncepcijom unutrašnjeg tržišta, smatrao da poljoprivreda diktira tempo industrijalizacije i da je industrijski razvoj prije svega razvoj lake industrije, odnosno proizvodnja uglavnom potrošačkih dobara.³²

Ta dinamika teške i lake industrije, odnosno jačanja poljoprivrednog sektora i državne privrede nije dolazila do izražaja u Buharinovoj koncepciji. On je osuđivao i smatrao ne samo netočnom, nego i opasnom teoriju Preobraženskog o nejednakoj razmjeni državnog i privatnog sektora, odnosno najviše poljoprivrednog sektora. Preobraženski je gledao na cjenovnu politiku kao najvažniju ekonomsku mjeru kojom bi se realizirao prijenos novostvorene vrijednosti iz poljoprivrednog sektora u državni (industrijski) sektor. Daljnjim razvojem državne industrije ova razmjena bi bila još više neekvivalentna (jer bi tehnološki naprednija državna privreda mogla sniziti cijenu koštanja a da *niža* tržišna cijena daje dovoljan profit za potrebe akumulacije), do one faze kada bi se i sama poljoprivreda industrijalizirala (mehanizirala). Ovdje treba spomenuti da je Preobraženski u ranijim slučajevima zagovarao podizanje cijena. Međutim to je kod njega bila (i ostala u nekim slučajevima) popratna mjera radi ograničavanja silne potražnje seljaštva i na taj način prevencije nestašice roba.

³¹ Zanimljiv je i kasniji prijevod: „Ali prijelazno je razdoblje prije svega karakterizirano izuzetnim jačanjem funkcija države upravo uslijed neposrednog preplitanja nadgradnje i baze“ (Buharin u Preobraženski, 1983: 224). Ove izjave Buharina ipak imaju određene sličnosti s kasnijom teorijom Staljina da radnička država odumire jačanjem.

³² „Buharin je većinu 1920-ih podržavao cjenovnu politiku koja je išla na ruku seljaštvu, i koja je dugo vremena osigurala da potražnja za industrijskim potrošačkim robama bude veća nego kapaciteti industrije“ (Salter, 1992: 564). Bilo je očigledno da je Buharin bio za spori razvoj, što je u onim okolnostima praktički značilo smrt: „Strategija je očito išla za zadržavanjem tih agrarnih reformi, olabavila uvjete trgovine, usmjeravala industrijske investicije prema lakoj industriji i zadržavala niske industrijske cijene. Ovo je onda uzrokovalo nisku stopu rasta outputa i nisku stopu rasta industrijske proizvodnje... Prihvatanje niske stope rasta bilo je možda osnovna osobina Buharinove industrijske strategije... Posljedica toga bila je akumulacija kulaka s porastom ruralne diferencijacije i razgranati razvoj agrarnog kapitalizma“ (Smith, 1979: 463). Buharin je cijelo vrijeme sagledavao škare cijena iz perspektive ne cjeline (istovremeno kritizirajući Preobraženskog da ne gleda holistički!), i nije bio svjestan jedne od najvažnijih istina, koju je naglašavao npr. Trocki: „Nastavak škara cijena... stalno je podsjećao seljake da socijalistička industrija ne uspijeva pokazati svoju nadmoć nad kapitalizmom“ (Day, 1982: 66).

Za razliku od njega, Buharin je nekritički razvijao politiku partijske većine.³³ Propustio je uočiti da je sredina 1920-ih bila pogodan trenutak za povećanje cijena radi postizanja dva glavna cilja: financiranja industrijalizacije i na taj način omogućavanja ekonomskog pada cijena u budućnosti; slabljenja pritiska efektivne potražnje poljoprivrednog sektora. Dodatnu težinu imala je činjenica da je ove politike Preobraženski zagovarao još od 1923/24., a Buharin, kao ekonomist dominantne partijske struje, te iste politike kritizirao i odbijao.

To je jedan od razloga što se državnom kontrolom cijena na dolje razvijala situacija koja je 1927-28. kulminirala žitnom krizom. „Potražnja je nadmašila ponudu i cijene su trebale rasti, ali cijene kako industrijske robe tako i žita postavljene su ispod tržišne vrijednosti. Niske industrijske cijene stvorile su ‘nestašicu roba’. Potrošačka dobra nisu došla do sela jer su ih radnici u okrugu tvornica pokupovali“ (Bean, 1997: 86). Ili, bila je ovo posljedica ekonomske politike koju je zagovarao Buharin jer dok se on „cijelo vrijeme bojao krize nedovoljne prodaje, tako je pogoršavao i pojačavao nestašicu roba“ (Salter, 1990: 76).

Suočen s približavajućom katastrofom, a onda nedugo nakon žitne krize, Buharin je revidirao svoju ekonomsku koncepciju. Ali samo naizgled.³⁴ Ova revizija je sročena u manjem tekstu koji je napisao u rujnu 1928., pod naslovom *Zapisi ekonomista*. Svrha teksta bila je neka vrsta prikrivenog napada na ekonomsku politiku koju je počeo realizirati Staljin i smatra se pisanom izjavom Desne opozicije. U tom smislu možda su neke teze i prenaplašene, ali nekoliko zanimljivosti zaslužuju da ih se istakne. K tome, treba naglasiti da je tekst pisan ezopovskim jezikom te ukazuje da ni uz sav trud revizije Buharin nije mogao pobjeći od svog propagandnog stila. Iz spomenutog teksta među Buharinove revidirane poglede možemo izdvojiti njegovo priznanje da ipak postoji „glad za robama“ (Bukharin u Wolfe, 1957: 3). Nešto dalje to razvija pa kaže da „i dalje postoje sljedeći paradoksi: opći porast razmjene između grada i sela prati glad za robama, to jest i nedovoljna ponuda (katastrofalno nedovoljna) u odnosu na potražnju sela, kao i zaostajanje industrije u odnosu na poljoprivredu; poteškoće kod isporuke žita, nedovoljna ponuda žita u usporedbi s potražnjom za njim, dakle zaostajanje poljoprivrede; visoki rast kapitalne izgradnje i istovremeno znatna nestašica roba...“ (ibid.: 7). Podsjetimo još jednom da Preobraženski ovo tvrdi od 1923/24.

Međutim, Buharinovi *Zapisi* i dalje izražavaju njegove ranije poglede. Tako Buharin, iako sada priznaje da je potreban „najveći tempo industrijalizacije“, zanimljivo tumači da je taj tempo „moguć jedino koordinacijom kojom se indu-

³³ „Službena politika, podržana argumentima Buharina bila je da se industrijske cijene drže ispod razine na kojoj bi se tržište ‘očistilo’ tijekom cijelog perioda NEP-a“ (Salter, 1990: 76).

³⁴ „Od 1926. pa nadalje revidirao je svoje argumente, a u skladu s promjenom službene politike...“ (Salter, 1992: 572).

strijia razvija na temelju rapidno rastuće poljoprivrede... To podrazumijeva i rapidnu realnu akumulaciju u poljoprivredi, a to je ono protiv čega su trockisti... s druge strane, bez razvoja industrije i njene vodeće uloga nema ni brzog razvoja poljoprivrede“ (ibid.: 9). I konačno: „Industrijalizacija zemlje stoga označava i industrijalizaciju poljoprivrede i zbog toga priprema ukidanje *antagonizma između grada i sela*... Moramo ići za najbržim mogućim tempom industrijalizacije... ali *unutar granica akumulacije*“ (ibid.: 15, kurziv D. B.).

Po navedenom vidimo da je Buharin zadržao tu svoju stranu propagandista jer jedino je tako moguće razumjeti podvučene izjave. Naime, nije moguće ukinuti antagonizam između sela i grada, tog ultimativnog antagonizma kapitalističkog društva, unutar jedne zemlje. Kao što je i pogrešna druga izjava, o „granicama akumulacije“. Ove apstraktne granice u Buharinovoj teoriji su granice koje dogovara vladajuća većina, a to znači upravo ignoriranje objektivnih okolnosti o kojima je Preobraženski uporno govorio, administrativnim odgovorima.

Prema tome, utjecaj Buharina kao ekonomista, kao čelnog čovjeka partijske i državne medijske sfere i kao jednog od boljševičkih lidera bio je presudan u onome što je vodilo kasnijoj *ekonomskoj* krizi. Njegove ekonomske koncepcije osim što su direktno vodile drugoj žitnoj krizi 1927-28. i posljedično nasilnoj kolektivizaciji³⁵, odredile su tzv. teoriju socijalizma u jednoj zemlji.

Otud i njegova ideja da do ukidanja klasnog antagonizma grad-selo može doći u jednoj zemlji. Pozadina je: „Mi smo u stvari, već dokazali da *se socijalizam može izgraditi i bez neposredne privredno-tehničke pomoći drugih zemalja*. Tačno je da će naš oblik socijalizma u neposrednoj budućnosti neizbježno predstavljati oblik zaostalog socijalizma, ali to nije nesreća, jer nam čak i taj oblik socijalizma garantuje sve veće napredovanje prema njegovim sve savršenijim i potpunijim oblicima“ (Buharin, 1979a: 248, kurziv D. B.). Utoliko Buharinove koncepcije možemo više povezati sa socijalizmom u jednoj zemlji, a koncepcije Preobraženskog s internacionalnim socijalizmom.

Tragičnost Buharinovih pogleda jest u tome dok je Preobraženski analizirao konkretne korake koje je trebalo poduzeti da se ogromnu masu seljaštva i poljoprivrede ekonomski iskoristi (gotovo kao što to svakodnevno radi kapitalizam, ali s previše negativnih posljedica), baš kako se u borbi za opstanak ne bi moralo koristiti presudno administrativne i nasilne mjere, Buharin je na široko razvijao

---

³⁵ Ovdje treba naglasiti da Buharin nikako nije zagovarao nasilnu kolektivizaciju niti je kriv za birokratsku degeneraciju sistema. Ali su njegove političke i ekonomske mjere uvelike pridonijele kreiranju uvjeta za novonastalu situaciju iz koje je izlaz bila ili nasilna kolektivizacija ili novi građanski rat s mogućim padom boljševičke vlasti. „Kako će se Staljinu protiviti zbog nasilne eksploatacije seljaštva, tako se i Preobraženskom protivio zbog eksploatacije seljaštva putem tržišta. On je tražio neku vrstu harmonije radničko-seljačkog saveza“ (Salter, 1992: 576).

priču o radničko-seljačkom savezu i borio se za njegovo očuvanje, ali bez previše konkretnih analiza. One konkretne analize pak koje je pokušao primijeniti samo su pogoršale situaciju i svojim je protivljenjem politikama Preobraženskog da se na vrijeme razvije teška industrija, da se na vrijeme smanje cijene, poveća kvaliteta robe i da se tako *smyhcka* osnaži ekonomskim putem – utjecao na razbijanje *smychke* nasilnom kolektivizacijom. „Buharinove sugestije politike direktno su pridonijele ćorsokaku 1928-29. Kod središnjeg pitanja industrijske investicijske politike, primjerice, on je predložio da akumulacija treba početi u poljoprivrednom sektoru... Praktična posljedica toga... bila je namjerno odgađanje novih industrijskih investicija što je duže moguće“ (Day, 1976: 259).

ZAKLJUČAK

Petogodišnja sovjetska industrijalizacijska debata pripada jednom od najkreativnijih razdoblja suvremene ekonomske misli. Kod nas ovaj period nije previše istražen, ponajviše iz razloga što su objektivnije analize urađene tek u desetljeću pred raspad Jugoslavije. S druge strane, ekonomska misao nastala u novim okolnostima obnove kapitalizma i dominacije neoklasične sinteze nije imala interes za proučavanje te rane i vrlo plodne faze sovjetskog društva. Stoga su u bitnoj mjeri ostale nerazjašnjene jednostrano tumačene okolnosti i ideje vezano za to razdoblje.

U radu su prikazani ekonomski pogledi dvojice protagonista industrijalizacijske debate, koja je bila središnja točka tadašnje politike i temelj kasnijeg sovjetskog razvoja. Buharin i Preobraženski vodili su uzbudljivu i polemičku raspravu sredinom 1920-ih godina. Pitanje je bilo u tome kako SSSR može preživjeti naredni period dok je okružen kapitalističkim zemljama, s jedne strane i dok seljaštvo čini većinu stanovništva, s druge strane. Dakle, kako i kojim tempom razvijati proizvodne snage i strukturirati odnos industrije i poljoprivrede, a sve s ciljem da se izbjegne raspad postrevolucionarno uspostavljenog radničko-seljačkog saveza.

Preobraženski je polazio od pretpostavke da se sovjetska industrija mora što prije razviti i postati efikasnija, ponajviše radi toga da seljaštvu može nuditi jeftinije i kvalitetnije proizvode kako bi ono imalo poticaj prodavati poljoprivredne proizvode sovjetskoj državi. U toj cirkularnoj ekonomiji bi razvoj industrije, u početku teške industrije, utjecao na mehanizaciju poljoprivrede koja bi onda povratno utjecala na daljnji razvoj industrije i na povećanje životnog standarda. Tako bi ojačao radničko-seljački savez. Istina, prvih godina bi investicije većinom išle u industriju, ali bi se njenim razvojem one višestruko povratile jer bi se produktivnost povećala i u poljoprivredi. S druge strane, Buharin je polazio od pretpostavke da bi davanje prioriteta industriji (posebno teškoj industriji) značilo žrtvovati postojeći

savez i da, prirodno, najprije treba proširiti seljačko tržište, koje već realno postoji, kako bi ono svojom povećanom potražnjom najprije utjecalo na laku industriju, a onda i na tešku industriju. Ova politika, koja je imala podršku u tadašnjoj stranačkoj većini i zapravo bila njen teorijski izraz, u konačnici je odgodila investicije u industriju i tako u narednim krizama presudno pridonijela razbijanju radničko-seljačkog saveza.

Na taj način su različite analize tadašnje ekonomske situacije svakog od protagonista vodile i različitim rješenjima. Iz današnje perspektive može se reći da je Preobraženski ispravnije protumačio tadašnju situaciju i ponudio rješenje koje bi, da je implementirano, izbjeglo razbijanje *smychke*, odnosno nasilnu kolektivizaciju. Ovako je pobjeda Buharinovih ekonomskih rješenja indirektno vodila konsolidaciji one političke struje koja je naknadno ukinula NEP i provela kolektivizaciju.

LITERATURA:

1. Abern, Martin, *Industrialization and the Peasantry*. Dostupno na: <https://www.marxists.org/history/etol/writers/abern/1929/04/peasantry.htm>. Pristupljeno: 15. listopada 2018.
2. Baletić, Z. (1970). Lenjin i nova ekonomska politika. *Ekonomski pregled*, 21(4-5), str. 245-265.
3. Bean, J. (1997). Nikolai Bukharin and the New Economic Policy. A Middle Way?, *The Independent Review*, 2(1), 79-97. Dostupno na: https://www.independent.org/pdf/tir/tir_02_1_bean.pdf
4. Brdar, M. (2000). *Praksis odiseja I i 2*. Beograd: Službeni list SRJ.
5. Britovšek, M. (1976). *Borba za Lenjinovo nasljeđe (I, 2)*. Zagreb: Stvarnost.
6. Britovšek, M. (1989). Buharinovi ekonomski in politični pogledi. Buharinov boj s Staljinom. *Zgodovinski časopis*, 43(2), 249-270. Dostupno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-GTIV80PW>
7. Britovšek, M. (1994). Boj triumvirata (Zinovjev, Stalin, Kamenjev) z levo opozicijo z Trockim na čelu. *Anthropos (Ljubljana)* 26(1-3), 200-208. Dostupno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-2Q6DEVUE>
8. Britovšek, M. (1996). Frakcijski zapleti in kontroverze med Trockim in triumviratom: O "smički" med mestom in podeželjem. *Anthropos (Ljubljana)*, 28(5/6), 136-141. Dostupno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-5HTBNXJT>

9. Buharin, N. (1979a). Put u socijalizam i radničko-seljački savez. *Marksizam u svetu*, 6(10), 167-250.
10. Buharin, N. (1979b). K pitanju o zakonitostima prelaznog perioda. *Marksizam u svetu*, 6(10), 251-288.
11. Buharin, N. (1983). Nova otkrića o sovjetskoj privredi ili kako upropastiti savez radnika i seljaka. U E. A. Preobraženski, *Nova ekonomika* (str. 143-165). Zagreb: Cekade.
12. Buharin, N. (1983). O pitanju zakonitosti prijelaznog razdoblja. Kritičke primjedbe uz knjigu druga Preobraženskog *Nova ekonomika*. U E. A. Preobraženski, *Nova ekonomika* (str. 221-245). Zagreb: Cekade.
13. Bukharin, N. (1957). Notes of an economist (the problem of planning). U: D. W. Bertram (Ur.). *Krushchev and Stalin's Ghost* (str. 1-20). New York: Frederick A. Praeger.
14. Carr, E. (1969). Introduction. U. E. Carr (Ur.) *Bukharin and Preobrazhensky: The ABC of Communism* (str. 13-52). London: Pelican.
15. Daniels, R. (Ur.). (1993). *A Documentary History of Communism*. New York: Random House.
16. Davies, R. (2008). Grain, Class, and Politics during NEP: The Politburo Meeting of December 10, 1925. U: P. Gregory i N. Naimark (Ur.) *The Lost Politburo Transcripts: From Collective Rule to Stalin's Dictatorship* (str. 181-197). New Heaven: Yale University Press and Hoover Press.
17. Day, R. (1976). Dialectical Method in the Political Writings of Lenin and Bukharin. *Canadian Journal of Political Science*, 9(2), 244-260. Dostupno na: <https://doi.org/10.1017/S0008423900043705>
18. Day, R. (1982). Leon Trotsky on the problems of the smychka and forced collectivization. *Critique: Journal of Socialist Theory*, 13(1), 55-68. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/03017608208413272>
19. Day R. i Gorinov M. (Ur.). (2014). *The Preobrazhensky Papers. Archival Documents and Materials Volume I: 1886-1920*. Boston: Brill. Leiden.
20. Deutscher, I. (1976). *Razoružani prorok*. Zagreb: Liber.
21. Dobb, M. (1965). The discussions of the twenties on planning and economic growth. *Soviet Studies*, 17(2), 198-208. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/09668136508410462>
22. Documents of the 1923 Opposition. Dostupno na: <https://www.marxists.org/history/etol/document/ilo/1923-lo/index.htm>. Pristupljeno: 4. studenog 2017.
23. Družić, I. (1988a). *Perestrojka privrednog mehanizma u SSSR-u i karakteristike promjena u privrednom sistemu SFRJ*. Zagreb: JAZU, Zavod za ekonomska istraživanja.

24. Družić, I. (1988b). *Uvjeti, obilježja i značenje planiranja u SSSR 1918-1928*. Doktorska disertacija. Zagreb: Ekonomski fakultet u Zagrebu.
25. Družić, I. (1989a). *Ekonomске reforme, planiranje i rani socijalizam*. Zagreb: Narodne novine.
26. Družić, I. (1989b). Historijske paralele ekonomskih reformi u socijalizmu. *Naše teme*, 33(7-8), str. 1841-1849.
27. Družić, I. (2010). *Prosvijećeni industrijalizam*. Zagreb: Politička kultura.
28. Đodan, Š. (1969). *Zakon vrijednosti i odnos tržišta i plana*. Zagreb: Matica hrvatska.
29. Đodan, Š. (1991). *Agonija boljševizma*. Zagreb: Alfa.
30. Erlich, A. (1950). Preobrazhensky and the Economics of Soviet Industrialisation. *Quarterly Journal of Economics*, 64(1), 57-88. Dostupno na: <https://doi.org/10.2307/1881959>
31. Filtzer, D. (1978). Preobrazhensky and the problem of the Soviet transition. *Critique: Journal of Socialist Theory*, 9(1), 63-84. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/03017607808413225>
32. Gligorov, V. i Vasiljević B. (1979). Buharin i Preobraženski o prelaznom periodu. *Marksizam u svetu* 6(10), str. 144-167.
33. Harrison, M. (1978). The Soviet Economy in the 1920s and 1930s. *Capital & Class* 2(2), 1-15. Dostupno na: <https://doi.org/10.1177/030981687800500104>
34. Harrison, M. (2008). Prices in the Politburo, 1927: Market Equilibrium versus the Use of Force. U: P. Gregory i N. Naimark (Ur.). *The Lost Politburo Transcripts: From Collective Rule to Stalin's Dictatorship* (str. 224-245). New Heaven: Yale University Press and Hoover Press.
35. Jankov, S. (1981). Velika ekonomska debata dvadesetih godina u SSSR-u. *Ekonomski anali*, 26(72-73), str. 28-51.
36. Johnson, S. i Temin P. (1993). The macroeconomics of NEP. *Economic History Review*, 46(4), 750-767. Dostupno na: <https://doi.org/10.2307/2598256>
37. Lenin, Vladimir. 2002. The Monopoly Of Foreign Trade To Comrade Stalin For The Plenary Meeting Of The Central Committee. Dostupno na: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1922/dec/13.htm>. Pristupljeno: 22. lipnja 2018.
38. Lenjin, Vladimir O "lijevoj" djetinjariji i o malogradjanštini (1918). Dostupno na: <https://www.marxists.org/srpshrva/biblioteka/lenjin/1918/05/05.htm>. Pristupljeno: 11. rujna 2017.
39. Lešaja, A. (1986). Polazna osnova ekonomskog razvoja i problem planiranja. *Naše teme*, 30(7-8), str. 1071-1093.

40. Lešaja, A. (1987). Sadržaj i etape socijalističke preobrazbe. *Naše teme*, 31(8-9), str. 1236-1283.
41. Lešaja, A. (1989). Lenjinovi stavovi o preobrazbi sovjetskog društva. *Naše teme*, 33(6), str. 1729-1773.
42. Mandel, E. i Trocki, L. (2016). *Prehod v socializem*. Ljubljana: Cf.
43. Marshall, A. (2015). The Preobrazhensky Papers. Archival Documents and Materials Volume I: 1886-1920. *Critique: Journal of Socialist Theory*, 43(1), 85-99. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/03017605.2015.1020015>
44. Medić, Đ. (1989). *Teorijske osnove Lenjinove nove ekonomske politike i njen značaj za rješavanje ekonomske krize u Jugoslaviji*. Doktorska disertacija. Zagreb: Ekonomski fakultet u Zagrebu.
45. Millar, J. (1978). A note on primitive accumulation in Marx and Preobrazhensky. *Soviet Studies*, 30(3), 384-393. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/09668137808411195>
46. Nove, A. (1972). *An Economic History of the USSR*. London: Penguin.
47. Preobraženski, J. (1983). *Nova ekonomika*. Zagreb: Cekade.
48. Preobraženski, J. (1983). Još jednom o socijalističkoj akumulaciji. Odgovor drugu Buharinu, U. E.A.Preobraženski *Nova ekonomika* (str.167-194). Zagreb: Cekade.
49. Pribičević, Đ. (1978). *Privredna reforma u SSSR-u*. Doktorska disertacija. Zagreb: Ekonomski fakultet.
50. Salter J. (1990). N. I. Bukharin and the market question, *History of Political Economy*. 22(1), 65-79. Dostupno na: <https://doi.org/10.1215/00182702-22-1-65>
51. Salter J. (1992). On the interpretation of Bukharin's economic ideas. *Soviet Studies*. 44(4), 563-578. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/09668139208412033>
52. Serge, V. (1937). *From Lenin to Stalin*. New York: Pioneer Publishers.
53. Smith, K. (1979). Introduction to Bukharin: economic theory and the closure of the Soviet industrialization debate. *Economy and Society*, 8(4), 446-472. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/030851479000000003>
54. Trotsky, Leon, 2007. Theses on Industry (1923). Dostupno na: <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1923/04/industry.htm>. Pristupljeno: 6. listopada 2017.
55. Trotsky, Leon, 2013. The Foundations of Socialism (1932). Dostupno na: <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1932/xx/foundations.htm>. Pristupljeno: 6. listopada 2017.
56. Volkogonov D. (1994). *Lenin – A New Biography*. New York: Free Press.

57. Vranicki, P. (1971). *Historija marksizma II*. Zagreb: Naprijed.
58. Woodruff D. (2008). The Politburo on Gold, Industrialization, and the International Economy, 1925–1926. U. P. Gregory i N. Naimark (Ur.). *The Lost Politburo Transcripts: From Collective Rule to Stalin's Dictatorship* (str. 199-219). New Heaven: Yale University Press and Hoover Press.

SOVIET INDUSTRIALIZATION DEBATE – CONFLICT BETWEEN PREOBRAZHENSKY AND BUKHARIN

Summary

Paper analyzes Soviet industrialization debate, especially the conflict between its two protagonists – Preobrazhensky and Bukharin. Period of the Soviet debate 1922/23-1927/28, was the most dynamic and the most creative period of Soviet economic thought, but also full of controversy. His ending was a crucial moment in strengthening the process that would later develop into Stalinism. The struggle of political and economic ideas between the theoretical-ideological currents of the Bolshevik Party, personified in the figures of the two main party economists, is all the more significant. The basic thesis of the paper is that the victory of Bukharin's economic views in the final instance led to the abolition of the new economic policy and to the violent collectivization, that is, it led to the rupture of the Workers 'and Peasants' Union, although this was not Bukharin's intention nor the goal of his policy. Parallel with that, the defeat of Preobrazhensky marked the victory of the theory of socialism in one country. In this sense, mentioned facts provide a somewhat different explanation for the historical roles of both Bukharin and Preobrazhensky than those often attributed to them.

Keywords: industrialization, workers-peasant alliance, Preobrazhensky, Bukharin, price scissors, Soviet Union, transitional period